

ידיעת הארץ או מדעי החיים והמוות

יאיר ברק

שתיקה אופפת את תצוגת הפוחלצים בבית חנקין והיא שורה גם על עבודות האומנות בתערוכה הזוגית "תמהנו על שתיקתך" (מיכל בראור ויאיר ברק, 2022. אוצרת: גליה בר-אור). התערוכה חונכת את הגלריה ואת המוזאון לאחר שיפוץ נרחב. הרשימה המובאת כאן מבקשת להדהד את הרעיונות המרכזיים אשר הנחו את תהליך העבודה לקראת הצגת התערוכה.

בית חנקין (הקריו על שם יהושע חנקין) הוקם בשנת 1950 כמכון להוראת טבע וידיעת הארץ ומסונף לבית הספר האזורי הסמוך לו בכפר יהושע. היום הוא פועל כמוזאון טבע המציג אוסף זואולוגי, פריטים בוטניים ומעט ארכיאולוגיה. את הבית יסד וניהל מורה מקומי, מלא תשוקה וחזון, בשם מנחם זהרוני (1912–1974). זהרוני, שיסד את החברה להגנת הטבע יחד עם חתן פרס ישראל עזריה אלון (1918–2014), הוא דמות מיתולוגית בעמק יזרעאל. אלפי תלמידיו זוכרים דמות סמכותית אשר טיפחה "נאמנים" שסייעו באחזקת פינת החי והמוזאון. יחד עם הביולוג חתן פרס ישראל נגה הראובני (1924–2007), ניסח זהרוני מתודולוגיה להוראת הטבע וידיעת הארץ בישראל הצעירה של אמצע המאה העשרים.

ידיעת הארץ, מונח בעל מעמד מיתי בהיסטוריה המקומית, הוא תחום דעת שתפס תאוצה בשנים שלאחר קום המדינה. מתוך עמדה אידאולוגית מובהקת, ההיכרות עם שבילי הארץ, עם הצומח והחי שבה, נתפסה כהגשמה עקרונית של המפעל הציוני. המושג "ידיעה" במובנו התנ"כי מצייר את הארץ כדימוי לאישה ואת ידיעת הארץ כאסטרטגיה של שליטה. ואכן, העושים במלאכת החינוך באותה העת היו ברובם המוחלט גברים. ידיעת הארץ פיתחה במהלך השנים זיקה מובהקת גם לאתוס הצה"לי. טיילים וסיירים צעירים הפכו לחיילים ולמפקדים.

כשמייכל בראור ואני הוזמנו על ידי אוצרות המוזאון (נטע הבר, איילת הרצוולף וארנה אתקין־רביב) להציג תערוכה המתבססת על הארכיון המקומי, מצאנו חלל תצוגה מיושן ורבי־קסם. חדר הפלאות המאובק עורר בנו נוסטלגיה. חללים כאלו הם

מוקש עבור אומן. מלכודות מפתות אלה עלולות לסחוף לקלישאי ולבנאלי, ולכן ניגשנו למלאכה בזהירות מהולה בחשש.

ראשונה נגלתה הדממה. שתיקת בעלי החיים החנוטים. מוזאון החי של בית חנקין, כמו מוזאוני טבע רבים, הוא חלל של מוות. זהו טבע דומם במובנו הממשי ביותר, עוד לפני שנטבע כסוגה אומנותית. הכול קפוא ושותק: הציפורים, הצומח, שברי החרסים העתיקים וגולגלות האדם שמקורן אינו ידוע. תל אל שמאם! הסמוך לכפר יהושע – שותק. המידע מועט, ההקשרים מעורפלים. הזמן הקהה את הקווים הטווים את ההיגיון המדעי של האוסף.

השתיקה שסחפה אותי היא זו העולה מתוך ממכתביו של זהרוני לעמיתיו – מכתבי עבודה, איגרות במושגים של אותם ימים, פניות לבעלי מקצוע וארגונים, בני בריתו המקצועיים. זהרוני שמר עותק בפנקסו מכל מכתב ששיגר. בין שמכתביו נענו ובין שלא, תשובות לפניותיו של זהרוני לא נמצאו בארכיון. שתיקתם הרועמת של נמעניו עוררה אותנו להגיב לה בהתערבות אומנותית. שתיקת הנמענים נטענה על כורחה בממד פואטי בחסות ההיעדר. הטקסטים המובאים כאן הם פרגמנטים מתוך מכתביו של זהרוני, שעברו "הסדרה פואטית", כחלק מעבודה המציגה דיפטיכים של תצלומי מעמדים לפוחלצים, ריקים, ולצידם המובאות מתוך מכתבי זהרוני.

לכן יוסף השלום והברכה,

תמהנו על שתיקתך

משום מה לא הגעת במהלך החופש

אני מוכן להקדיש לך זמן כרצונך במהלך החופש הבא

שמורים לך הבזים והתנשמות

זהרוני תוהה על שתיקתו של בן יוסף ואולי אף נוזף בו, אך בה בעת הוא מותיר את הדלת פתוחה עבורו. הטקסט הקצרצר הזה מעלה דימוי פיוטי יפהפה: המורה, הבזים והתנשמות ממתנינים לכן יוסף שעקבותיו אבדו.

לקהילת פינת החי שלום,

תודה רבה על מתנת התן

התפלאתי לשמוע על דרישתכם להשבת הכלוב בו הועבר התן

1 כפר אריסים פלסטיני אשר ננטש עם הקמת כפר יהושע ונמחק כלייל במהלך השנים.

עובדנו, מאיר חסן, הבטיחני שכבר השיב את הכלוב אולם יתכן שעובד זה, שכבר פוטר עושה בו שימוש פרטי

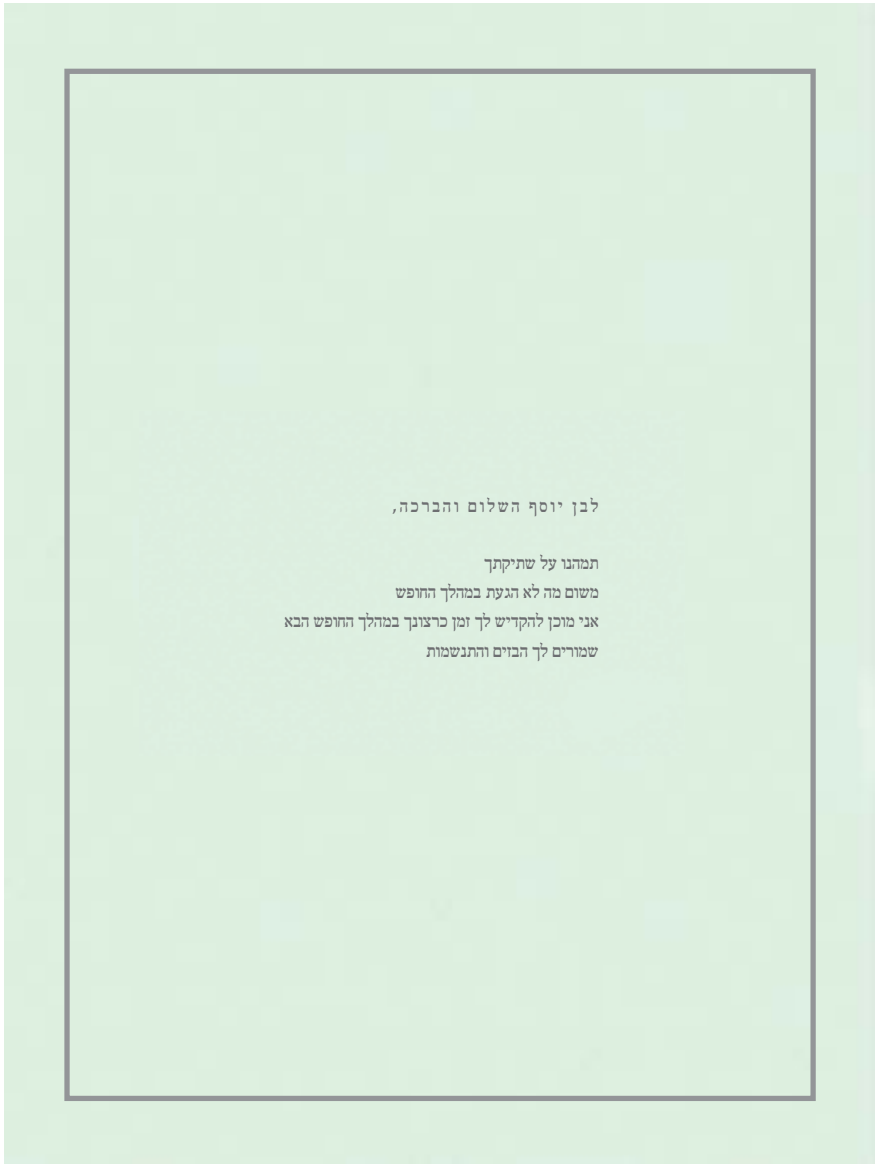
גם כאן מכתב קצר וענייני הופך לשרשרת דימויים שמסעירה את הדמיון. התן שניתן כמתנת נדיבות (חי? כנראה, שהרי הובא בכלוב), עומד בניגוד לעובד המפוקפק שפוטר.

הפיוטיות המאפיינת את האיגרות נטועה בשפה הארכאית ובעיקר בהיעדר המענה. מילים נזרקות אל החלל ונבלעות בתוכו – שבות כהד אל המכון לידיעת הארץ ונספגות בקירות העץ.

בתערוכה מציגה מיכל בראור כמה קבוצות של יצירות. קבוצה אחת עוסקת ביחסי גוף וטבע. בראור התבססה על תצלומים מתוך ספריו של עזריה אלון, שבהם נראות חיות אומללות, רזות, עצובות. בראור מתעדת בתצלומים פעולות פרפורמטיביות שבהן היא קושרת את תצלומי החיות אל גופה שלה. את התצלומים הללו היא מציבה באופן כמו-פיסולי החותר תחת הדו-ממדיות של הצילום. בקבוצת עבודות אחרת בתערוכה היא מציגה תרשימי זרימה חזותיים המתארים קשרים בין ראייה לבין ידיעה. שקופיות מתוך האוסף, דימויים מתוך חוברות פיזיולוגיה של העין, תצלומים מקוריים של בראור – כל אלה חוברים לכדי מארג דיאלקטי הפורש את הזיקות בין חומרי הארכיון השונים.

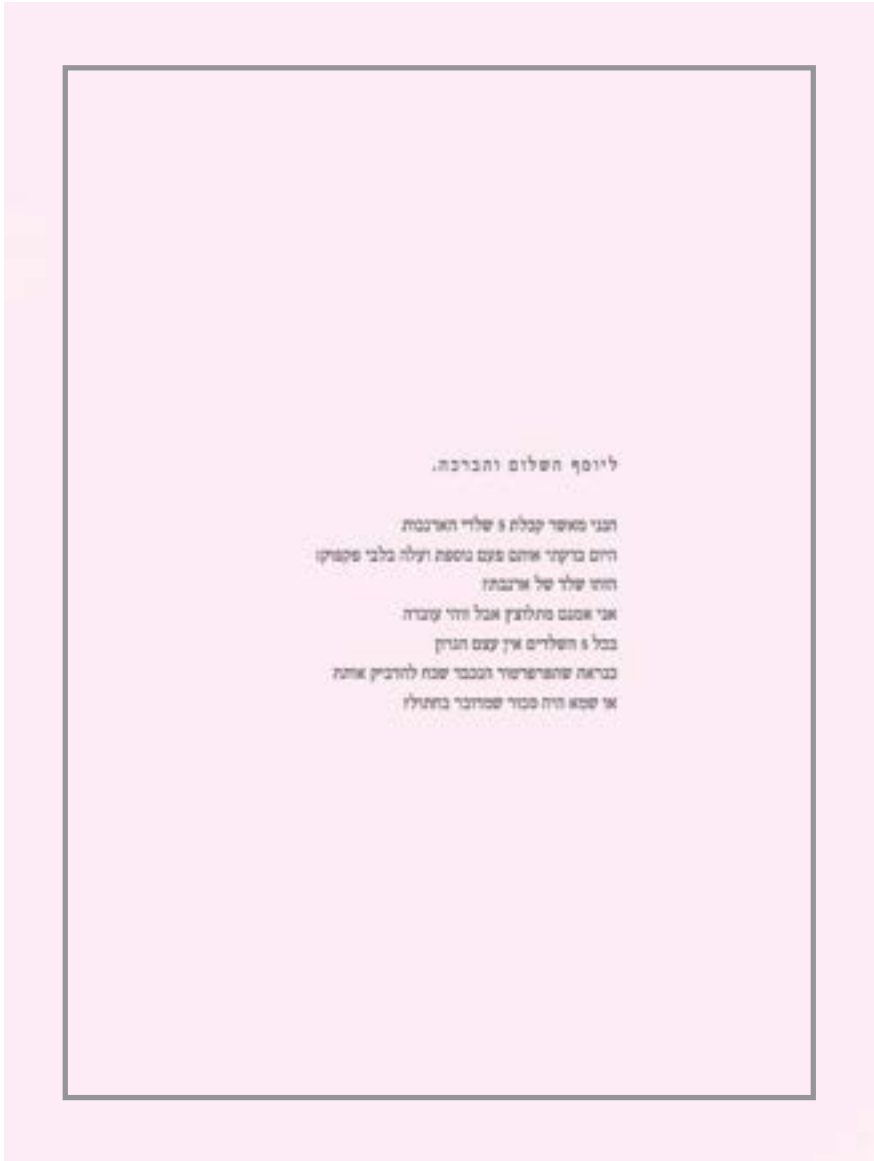
התערוכה מוצגת בחלל אשר שימש בעבר כיתת הטבע של המכון, וכלל מעברות, חדר חקלאות ואוסף גיאולוגיה. החללים הייעודיים הללו לא צלחו את מבחן הזמן והמקום הוסב לגלריה לאומנות. מהו טיב היחסים בין המעשה האומנותי לבין המעשה החינוכי? זהרונני העניק לתלמידיו ידע רב, ובעיקר – הציע להם דרך חיים; קרבה אל הארמה ואל הרוחש בה וחי כפר שהם חלק מתוך מערך אקולוגי רחב. האומנות אינה הוראה ומוטב שלא תהיה דידקטית. אך יש בכוחה לעצב כלים חינוכיים, בהיותה מציפה שאלות, מחטטת בעבר, מברישה את הפרווה כנגד כיוון השיער. בשנים האחרונות חלל התצוגה בבית חנקין מארח אומנים ואומניות הפועלים בשדה המקומי ומזמין אותם לנהל דיאלוג אשר במרכזו שאלת המקום.

המפגש הזה, בין התייעוד ההיסטורי לקריאה האומנותית, בין המדע האמפירי לבין המרחב הפרשני – הוא לתפיסתי הגרעין הטוב ביותר שממנו צומחת חשיבה ביקורתית, שהיא – חינוך במיטבו.

יאיר ברק, מתוך תמהנו על שתיקתך, הדפסת דיו פיגמנטי, 2022

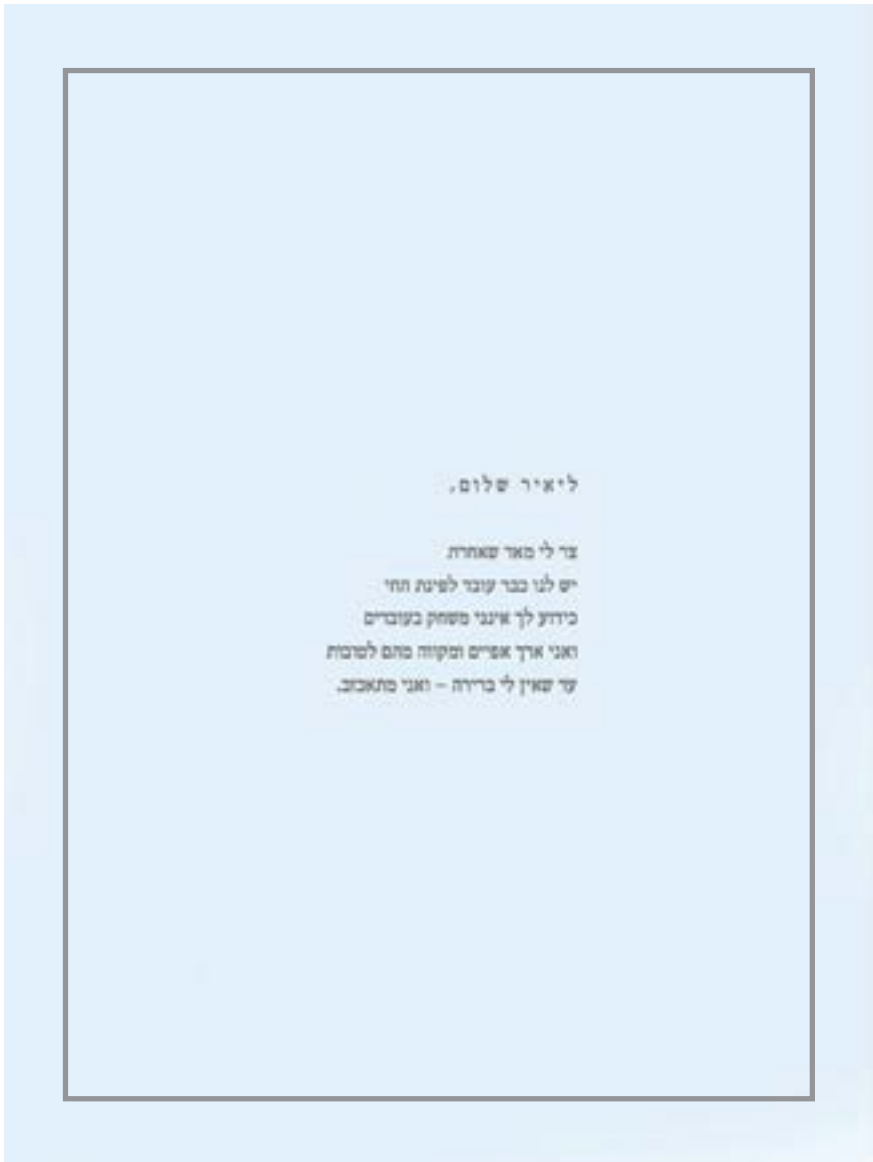

ליוסף השלום והברכה.

הבני מאשר קבלת ש' שלוי הארבעת
היום ברוחי אהם פגע ניספת ועלה בלבי סקפיקן
הוזה שלר של ארבעת
אני אמנם מתלוצץ אבל וחי עובדי
בכל ש' השלום איך קצם הנדון
בבראת שהפרשיוני הכבדי שנת לחיבין אהה
או שמא ויה סכור שמונדי בחתול

יאיר ברק, מתוך תמהנו על שתיקתך, הדפסת דיו פיגמנטי, 2022

יאיר ברק, מתוך תמהנו על שתיקתך, הדפסת דיו פיגמנטי, 2022

